

Selçuklu Döneminde Anadolu Kentleri ve Kent Mimarisi

Çağla Caner Yüksel^{1*}

Mimarlık Bölümü, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Corresponding Author and Speaker: caglacaneryuksel@gmail.com
Presentation/Paper Type: Oral / Full Paper

Abstract – Bu çalışmada Selçuklu döneminde Anadolu yerleşimlerinin kentleşme süreci ve bunun fiziksel yapıya nasıl yansıdığı kentsel mimari ile ilişkili olarak çözümlenmektedir. Selçuklu kentlerinin tekrar eden temel mekânsal öğeleri, kent formunun dönüştürücü bileşenleri olarak irdelenmektedir. Bu kapsamda Selçuklu kentleri; kent sınırları ve kent formuyla ilişkili surlar, yerleşimdeki odaklar olarak Ulu Cami ve civarında ticari birimlerle gelişen kent merkezi, anıtsal kamusal yapılar ve etrafında gelişen alternatif alt merkezler, kent içinde ve sınırlarında ticari bölgelerin gelişimi, yerleşim dokusu ve çıkmaz sokak düzeni, kentin alt bölümleri olarak mahallelerin biçimlenmesi ve birbirlerine göre ve kent içindeki konumları bakımından değerlendirilmektedir. Fetihten Selçuklu hâkimiyetinin sonuna kadar devam eden süreçte Anadolu kentlerinin mimari üzerinden mekânsal dönüşümlerini sorgularken bizzat kentler, kentlerin betimlemelerini içeren yazılı ve görsel tarihi belgeler ve Selçuklu kentleri üzerine yapılmış araştırmalar yararlanılan kaynaklardır.

Keywords – Kent mimarisi, kent formu, Anadolu kenti, Selçuklu kenti, mekânsal dönüşüm

I. GİRİŞ

Selçuklu ve beraberindeki Türk boyları 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'yu yurt edinmeye başladılar. Bölgede Türk hâkimiyetle birlikte sosyo-kültürel ve yönetsel yapının yeniden kurulması, Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da merkezi bir güç odağı olarak öne çıkması ve buradaki yerleşim merkezlerinin bayındır kentlere dönüşmesi için yaklaşık bir yüzyıllık süre gerekti. Bir taraftan Haçlı seferleri ve Bizans'la mücadeleler diğer taraftan Türk topluluklarının kendi içlerindeki çekişmeler bu zaman diliminde belirleyici etkenler oldu. Onüçüncü yüzyılın başında Anadolu zenginleşmeye ve buradaki yerleşim merkezleri giderek kalabalıklaşan, etkin ticaret faaliyetlerine ev sahipliği yapan mamur kentlere dönüşmeye başladı. Bu çalışmanın amacı Selçuklu döneminde Anadolu yerleşimlerinin kentleşme süreci ve bunun fiziksel yapıya nasıl yansıdığı kentsel mimari ile ilişkili olarak çözümlenmektedir.

II. YARARLANILAN KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Çalışmada, Selçuklu kentlerinin tekrar eden temel mekânsal öğeleri, kent formunun dönüştürücü bileşenleri olarak irdelenmektedir. Bu kapsamda Selçuklu kentleri; kent sınırları ve kent formuyla ilişkili surlar, yerleşimdeki odaklar olarak Ulu Cami ve civarında ticari birimlerle gelişen kent merkezi, anıtsal kamusal yapılar ve etrafında gelişen alternatif alt merkezler, kent içinde ve sınırlarında ticari bölgelerin gelişimi, yerleşim dokusu ve çıkmaz sokak düzeni, kentin alt bölümleri olarak mahallelerin biçimlenmesi ve birbirlerine göre ve kent içindeki konumları bakımından değerlendirilmektedir. Fetihten Selçuklu hâkimiyetinin sonuna kadar devam eden süreçte Anadolu kentlerinin mimari üzerinden mekânsal dönüşümlerini sorgularken bizzat kentler, kentlerin betimlemelerini içeren yazılı ve görsel tarihi belgeler ve Selçuklu kentleri üzerine yapılmış araştırmalar yararlanılan kaynaklardır.

III. SELÇUKLU KENTLERİ VE KENTLİLERİNE GENEL BAKIŞ

Türklerin Anadolu'ya yayılmaya başladıklarında bölgenin demografik yapısındaki dönüşüm değerlendirildiğinde denilebilir ki köylerdeki yerli nüfusun büyük bölümü görece korunaklı kentlere sığındı, kentli ve köylü bir bölüm halk doğudan gelen akımlardan kaçmak için batıya göç etti ancak kentler ve köyler yine de tam olarak boşalmadı. Çünkü Selçuklu tarihinde örnekleri olduğu üzere Rum ve diğer köleler özgür kaldıktan sonra büyük mevkilere geçebiliyorlar, iğdişler gibi yerli halkla yeni gelenlerin karışmasından meydana gelen gruplar toplum yaşamında önemli yer tutuyorlardı. Selçuklu sultan ve emirlerinden oluşan yeni yönetici sınıf onikinci yüzyılın sonuna doğru bölgede kesin egemenliğini kurdu ve devamında, onüçüncü yüzyılda hızla değişen bir kent nüfusu üzerinde hüküm sürdüler. Kuban'ın altını çizdiği gibi bir yüzyıl içinde doğudan gelen Türkler, çeşitli ülkelerden Müslüman ve Hıristiyan tüccarlar, zanaatkarlar, kendilerine büyük hürmet gösterilen fakihler, şeyhler, hocalar, Müslümanlığı kabul eden yerliler, dünyanın dört bir yanından gelmiş kadın erkek köleler, Gürcü, Ermeni, Frank paralı askerler ve bunların yanı sıra kent çevresine yerleşmeye başlamış Türkmenler Selçuklu hâkimiyetinde yeni bir toplum yarattılar [1]. Çok dinli kent toplumu, değişik cemaatlerden esnafları, toplum sınıfları ve çeşitli etnik gruplarıyla Selçuklu döneminde Anadolu kentleri oldukça renkli ve heterojen sosyal ve kültürel yapılanmaya sahne oldular.

Yeni bir kent fethedildiğinde ne oluyordu? Genellikle askeri bir komutan vali olarak atanıyordu. Örneğin, İbn Bibi'nin aktardığı üzere Antalya fethedildiği zaman Sultan yakın adamlarından Emir Mübarizeddin Ertokuş'u vali olarak atamış, askerleriyle birlikte kentte düzeni korumasını, kale surlarını onarıp güçlendirmesini, ambarları ve depoları

doldurmasını, bununla birlikte İslam şeriatına uygun yaşamı sağlayacak kadı, hatip, imam, müezzin ve hafızlar tayin edilmesi ve minber ve mihraplar kurulmasını emretmişti [2]. Ele geçen mallarla, ganimetlerle burada bir mescit ya da cami yapılıyordu, ya da var olan kiliseler camiye çevriliyordu. Bununla birlikte ilk iş olarak aynı zamanda kent duvarları onarılıyor, yenileniyordu. Bu kentlere yerleşen ilk Müslümanlar, kendilerine bu bölgedeki topraklar ikta olarak verilmiş emirler, onların askerleri ve idarecileriydi. İdareci sınıfın yerleştiği alan dışında cemaatler genellikle ayrı mahallelerde yaşıyorlar ancak Altınapa ve Karatay Vakfiyeleri'nde de geçtiği üzere Müslüman Türkler ve Müslüman olmayan yerliler yan yana da yaşayabiliyorlardı ([1], [3], [4]). Kente yerleşen Müslüman nüfus giderek çoğalıyor, Müslüman olmayan gruplara karşı hoşgörülü bir tutum da olsa, kent çevresinde yerli halkın bir kısmı Müslümanlaşıyordu.

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin kent mimarisi üzerinden dönüşümünü irdelerken ilk olarak Artuklu kenti Diyarbakır'dan bahsedebiliriz. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Diyarbakır tam olarak Anadolu Selçuklu yapı, sanat ve kültür geleneği içinde değil ancak Anadolu'nun bu bölgesi Orta Anadolu ve diğer bölgelerinden önce askeri ve siyasi istikrarı sağlamış ve dolayısıyla daha erken bir tarihte anıtsal inşa faaliyetlerine, imar hareketlerine ev sahipliği yapmış bir kenttir. Dolayısıyla kentsel gelişim pratikleri bakımından sunduğu benzer nitelikleriyle Anadolu'nun Ortaçağ Türk döneminde kentleşme geleneğinin izlenebileceği erken tarihli bir kenttir.

Diyarbakır, yedinci yüzyılda Araplar tarafından alındığında Bizans'ın duvarlarla birbirinden ayrılmış iki büyük bölümlü ve iç kaleli bu kenti, iki ana yola bağlı durumunu korumuştur. Ancak İslam hâkimiyetiyle birlikte başta dini yapılar olmak üzere inşa edilen İslam donatılarıyla kent dönüşmeye başlamıştır. Artuklu döneminde İç Kale'deki saray surlarla çevrelenmiş, Mesudiye, Zinciriye gibi ilk medreseler yapılmış, ticaret faaliyetlerinin canlanmasıyla buna ev sahipliği yapacak mekânlar ve altyapılar geliştirilmiştir. Devamında, Akkoyunlu Beyliği döneminde tekke, zaviye gibi tarikat yapıları ve cami ve mescitlerin etrafında oluşan mahallelerle kent büyümeye devam etmiştir. Ticari birimler, diğer bir deyişle çarşı pazarlar ağırlıklı olarak kuzey-güney ve doğu-batı yönünde kentin Bizans'tan kalan ana eksenleri üzerinde yer almaktadır. Kentin bu ana eksenleri sürekliliğini korumakla birlikte eski düzenli, kurallı yerleşim dokusu yerini organik çıkmaz sokaklı kent dokusuna bırakmıştır [5].

Şekil 1. Diyarbakır Kent Planı ve Yapıları [5]

IV. SELÇUKLU KENTLERİNİN MİMARİ BİLEŞENLERİ

A. Kent Sınırları: Kent Surları

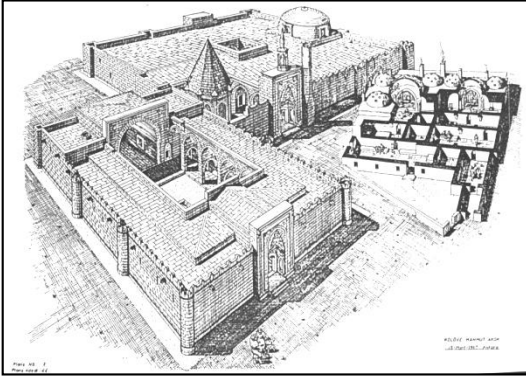
Kent yönetiminin el değiştirdiği her dönemde surlar ilk yapım onarım faaliyetlerinin gerçekleştiği kentsel yapılar olmuştur. Bu durum kent surları ve burçları üzerine yerleştirilen inşaat, onarım ve yenileme kitabelerinden de izlenebilmektedir. Özellikle Diyarbakır, hüküm süren toplulukların çeşitliliği ve bunun kent surlarına fiziksel karşılığını bulduğu önemli bir örnek olarak düşünülebilir. Bu kapsamda Parla kentin tarihini kent surları üzerindeki kitabeler programıyla ilintili olarak değerlendirmiştir [6].

Yeniden kentlerin biçimlenmesine ve temel bileşenler olarak kent surlarının buna katkısına dönersek Tankut Selçuklu kentlerini Selçuklu toplumu ve günlük yaşamla ilişkili olarak kapalı organizmalar, diğer bir deyişle kapalı bünyeler olarak tanımlar [7]. Selçuklu kentleri önceden hazırlanmış planlama girişimlerinin görülmediği, organik olarak büyümüş, gelişmiş kentsel yerleşimler niteliğindedir. Genel olarak sürekliliği olan tekrar eden öğeler ise kentlerin üçlü bölünmesini –iç kale, dış kale, sur dışı yerleşim- oluşturan temel unsurlar olan surlardır. Aynı zamanda mevcut Bizans kalesi varsa bu da kentin konumu, büyüklüğü ve iç yapısı anlamında belirleyicidir. Bunun dışında mahalle ölçeğinde bir mescit etrafında ya da daha büyük ölçekli cami ve ek kente topluma hizmet eden İslami kurumlar hamamlar, medreseler ve de özellikle bu kamusal yapıların bir arada olduğu külliyeler etrafında kent gelişir. Çoğunlukla çokgen biçimli surlarla çevrelenen kentte bu durum güçlü bir mekânsal kapalılık yaratır. Bunu destekler şekilde çıkmaz sokak düzeni, kentin iç mekânlarına ulaşan sokakların oluşturduğu düzen bu kapalılık halini tekrar eder. Yapılar ölçeğinde de avlulu mimari şemalar, gerek kamusal yapılarda gerekse konutlarda bu içe dönük, içe kapalı olma durumunu destekler.

B. Kent Merkezi ve Alt Merkezler: Ulu Cami ve Ticari Birimler ve Kentsel Çekirdekler – Külliyeler ve Zaviyeler

Genellikle iç kalenin hemen dışında ya da yakınında bir Ulu Cami ve bunun civarında ana ticaret alanı, çarşı ve pazarlar yer alır. Bu bölge kentin merkezi olarak, odağı olarak değerlendirilebilir. Ancak, diğer kentsel çekirdekler, diğer bir deyişle diğer İslam yapıları, camiler, medreseler, hamamlar, hatta tekke ve zaviyeler ve de özellikle bunların

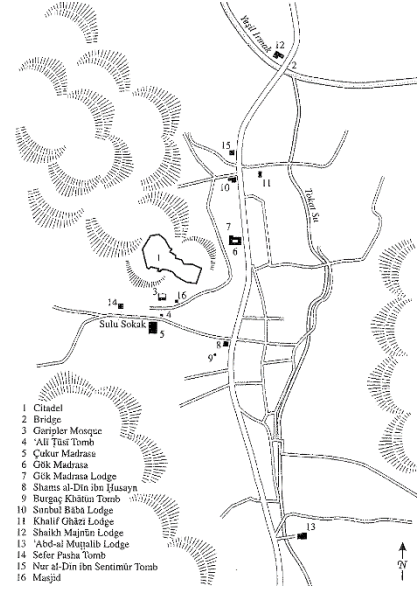
bir arada olduğu külliye olarak değerlendirilebilecek kamusal hizmet veren yapı toplulukları kentte alternatif küçük merkezler de oluştururlar. Bu merkezler, ya da başka bir deyişle kentsel çekirdekler etraflarında mahallelerin gelişimini ya da yeni mahallelerin oluşumu desteklerler ve kent bunları da esas alarak gelişir. Sur içinde yer alan bu odaklar var olan boş alanları doldurarak zamanla kent içinde artan nüfusla da ilişkili olarak yeni bölüntüler ortaya çıkarır ve kentin sıkışık, organik çıkmaz sokaklı dokusunu oluştururlar. Diğer taraftan eğer surların dışında yer alan yapı grupları var ise, ki bunlar da özellikle ilk aşamada kent kapılarının civarındadır, kentin yeni gelişeceği, büyüyeceği odakları oluştururlar. Örneğin Kayseri'deki Hunat Hatun Külliyesi hemen sur dışında kent kapısı yanında kentin yeni gelişim odaklarından birini oluşturmuştur. Kent kapıları aynı anda pratik olarak ticari mekânları çevresinde, civarında toplamaktadır. Bu ticari alanlar da merkezdeki ile zaman içinde birleşecek bir düzende bir araya gelirler. Örneğin Konya'da Selçuklu Dönemi'nde temelleri atılmak üzere ticari bölgenin merkezden çepere doğru geliştiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla kent içinde birincil bir kent merkezi bile olsa Selçuklu kentlerinde ikincil küçük merkezliklere sahip bir kentsel gelişim görülebilir.

Şekil 2. Hunat Hatun Külliyesi, Kayseri (1237) [15]

Cami, cami merkezli yapı topluluklarına ek olarak, Wolper kentin gelişim dokusunu belirleyici kentsel çekirdekler oluşturan dolayısıyla alternatif küçük merkezler üreten tekke ve zaviyeleri biçimindeki yapı topluluklarını değerlendirmektedir [8]. Bu yapıların sayıca artması, nitelik değiştirmesi ve kentin fiziksel yapısını belirlemede özellikle öne çıkması asıl olarak onüçüncü. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Sultanların en güçlü olduğu parlak devrin yerini dirayetli barışçıl politikalar güden vezirler devrine bıraktığı bu dönemde Moğolların atadığı valiler kentleri idare ediyordu ve Ortodoks merkezi yönetimle çekişme halinde olan heterodoks sufi gruplar daha etkili olabiliyorlardı. Güç odaklarının değişimi fiziksel yapının dönüşümünde de gözlenebilir. Öncesinde medreseler bünyesinde zaviye mekânları çözümlenirken, giderek daha fazla sayıda çoklu mekânları içeren bağımsız yapı kitleleri olarak tekkeler ve zaviyeler inşa edilir oldu. Bu yapıların kentleri nasıl etkilediklerine dönersek, ilk olarak bunların içerdikleri konaklama, ağırlama gibi işlevlerle de ilişkili özellikle kent kapılarına yakın yerlerde kuruldukları söylenebilir. Aynı anda ticari alanların da yakınındaydılar. Ve kentin kale, Ulu Cami ve ana çarşı merkezi bölgesine karşılık

kent dışına doğru alanlarda kentin yeni gelişeceği mahalleleri, büyüyeceği doğrultuları belirleyecek şekilde konumlandılar. Kent odağına karşılık da yeni alternatif büyüme odakları üretmiş oldular. Amasya ve özellikle Tokat'ta bu durum izlenebilir.

Şekil 3. Tokat Kent Planı ve Tekke ve Zaviyelerin Dağılımı [8]

Bu yapıların kent yaşamını nasıl etkiledikleri, öncüllerinden örneğin salt medreselerden nasıl farklı kentsel mekânlar ürettikleri sorgulandığında işlevsel içerikleri bakımından kent yaşamının daha içinde ona görece daha açık ve ilişkili yapı toplulukları olarak değerlendirilebilirler. Fiziksel biçimlerinde dikkat çeken özellik ise yalın, dış kapalı Selçuklu cephelerinden farklı olarak anıtsal taş kapılarına ek belirgin ve sayıca kayda değer pencere açıklıklarının cephe mimarisine dâhil edilmesi idi. Bu açıklıklar sokaklara yönelmişti ve hem görsel hem de işitsel anlamda kentle, kentte yaşayanlarla daha sıkı ilişki kurmakta yardımcıydılar.

Kent merkezlerine, kentlerdeki ana merkeze dönersek, buranın fiziksel bir tanımlamasını yapmanın güçlüğünden bahsedebiliriz. Çünkü ne sokak düzeninin tamamen dışında ne de tamamen buna uygundur. Ulu Camiler çevreleriyle birlikte Ortaçağ Avrupası'ndaki gibi katedraller gibi geometrileriyle çevresiyle ilişkili ve önlerinde tanımlı açık meydanları olan anıtsal yapılar olarak gerçekleştirilmemiştir [7]. Pazar yeri ve kamusal yapılar birbirlerine komşu durarak, yakınlıkları itibarıyla ortak ağırlık merkezi oluşturmuş ancak gerçek bir bütün haline gelememişlerdir. Örneğin, Sivrihisar ve Ankara gibi kentlerde bu durum izlenebilir.

B. Çıkmaz Sokak, Kentsel Dış Mekânlar ve Ortak Mekânlar

Selçuklu kentlerin temel tekrar eden bir unsur olarak çıkmaz sokak düzenini biraz açabiliriz. Selçuklu kentlerinde kenti boyly boyunca geçen, önemli kentsel bölgeleri, meydanları ya da yapıları, örneğin şehir kapılarını, Pazar alanını ya da Ulu Cami'yi birbirine bağlayan bir dolaşım sistemi çok da yoktur. Sokaklar merkeze dönük değildir, tanımlı, geometrik düzenlerden oluşan bir örüntü tariflemeyiz, ana merkez ve alt merkezlere, ya da İç Kale'ye

ulaştıklarında buluşurlar. Yönelimleri ve genişlikleri değişken oldukça eğri ve dar yollardır. Bu kapsamda, Diyarbakır'da ana eksenler ya da Kayseri'de iki kent kapısını birbirine bağlayan bir sokak istisnadır. Bu durumun gerekçesi kentin diğer alanlarına göre genelde kentin ticari birimlerinin bu sokaklar boyunca gelişmiş olduğuna bağlanabilir. Bu durumun ticari birimlerin toplandığı bu sokaklarda, sokak ve yapıların kurduğu doğrudan ilişkiden kaynaklandığı söylenebilir. Tankut'a göre Selçuklu kentlerinde sokak bir ulaşım ekseninden öte bir tür dış iç mekândır ve çıkmaz sokaklar mahalle biriminin çekirdeği ve ana eksenini olarak tanımlanabilir [7]. Çeperlerinde bir araya getirdikleri mahalleler gibi kentin alt bölümlerini örgütleyen temel unsurlar olarak değerlendirilebilirler. Baştan bir planlanma yaklaşımının olmadığı Selçuklu kentlerinde duruma göre, yerine göre tekrar edecek şekilde geçerli bir kentsel gelişim olanağı sunmaktadırlar.

Selçuklu kentinde çağdaşları Avrupa kentlerinde görüldüğü üzere tanımlı meydanlar, özellikle tasarlanmış, dikkat çeken, davetkâr açık alanlar, başka bir deyişle dış mekânlar yer almaz. Dış mekân aslında kütleler arasında arta kalan alandan ibarettir. Ulu Cami civarındaki ticari bölge ya da kent içindeki daha küçük ticari alanları çok büyük, açık ve çok çeşitli ticari faaliyete ev sahipliği yapan alanlar değildir. Genellikle, hayvan pazarı, at pazarı, odun pazarı gibi pazar alanları kent kapılarının önünde kurulur. Bir toplanma yeri olarak camiye ait büyük bir revaklı açık avlu da genellikle görülmez. Selçuklu dini mimarisinde kuzeydeki geniş revaklı avlular cami içinde küçük boyutlu iç avlulara dönüşerek yorumlanmışlardır. Caminin içi bu kentlerdeki asıl sosyal mekânlar kentlinin gerçek buluşma alanları olarak değerlendirilmiştir. Tankut'a göre tek bir örgütlü meydan yerine, kendiliğinden oluşturulan bir dizi meydanlar Selçukluların dış mekân gereksinimini karşılar [7]. Özellikle herkesin kendisini mahallesiyse özdeşleştirdiğini düşünürsek, bu ölçekteki açık alanlar ile çıkmaz sokaklar hatırı sayılır birer kentsel merkeze dönüşür. Mahalleler arasında dağılmış -ki mahallelerin gelişimini ya da yeni mahallelerin oluşumunu destekler diye daha önce belirtmiştik- merkez fikrini üreten anıtsal yapılar da bu görüşü destekler. Dış surlar içinde ve dışında, topluma hizmet, kamu yararı gibi kaygılarla yapılan anıtsal kamusal yapılar kentleşmeyi beslerler. Bu yapıların da avluları yapı içindeki dış mekânlar olarak kullanılırlar. Bu yapılar külliye niteliğinde iseler de daha kompakt, bitişik kitleler halinde, farklı işlevlerin adeta tek bir kütle içinde çözümlendiği, ya da adeta tek bir çatı altında toplanmış gibi görünen düzenlemelerdir. Burada da kütle hareketleriyle tanımlı bir dış mekân üretme, iç ve dış mekânı ilişkilendirme gibi bir kaygı yoktur. Tıpkı kapalı, sağır yalın cepheleriyle sadece anıtsal girişlerini diğer bir deyişle portallerini, taç kapılarını vurgulayan Selçuklu mimarisinde olduğu gibi.

Şekil 4. Çifte Medrese, Kayseri (1204)

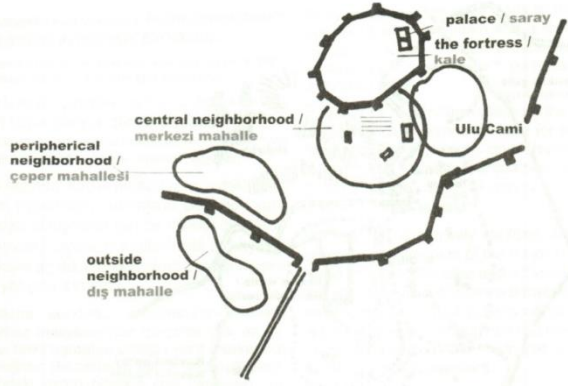
Selçuklu kentinde mimari olarak tanımlanmış bir meydan yoktu dedik, ancak Selçuklu kenti sosyal etkileşimin gerçekleşmesi için çeşitli vesileler yaratan bir dizi temas alanları da sunmaktadır [7]. Kamu yapılarının avluları ve ticari alanlardaki sokaklar ve mahalle meydanlarına karşılık gelen çıkmaz sokaklar temas alanlarıdır. Tankut temas mekânlarını özelden genele doğru kademelendirir [7]. İlk önce ev faaliyetlerinin toplanma ve dağılma mekânı olan konutun merkezi mekânı, avlusu gelir. Bunu sırasıyla çıkmaz sokak, mahallenin düzensiz ve küçük açıklığı -meydancığı- ticari bölgenin dar sokakları, anıtsal yapıların bireysel avluları ve en sonunda da Ulu Cami'nin içi izler.

Şekil 5. Hunat Hatun Cami, Kayseri (1237)

C. Kentin Alt Bölümleri: Mahalleler

Selçuklu kentleri ilk fethedildiklerinde genellikle İç Kale'nin içinde idareciler ve maiyetindeki askeri unsurlar buraya yerleşirler. Bunların ihtiyacına yönelik bir Kale Cami ve diğer mekânsal donatılar ilk olarak iç surlarla çevrili bu alanda ortaya çıkar. Kent büyümeye, nüfus çoğalmaya başlayınca surlar dışında Ulu Cami ve civarında ticari mekânlar ve de devamında anıtsal kentsel donatılar etrafında kent gelişmeye devam eder. Selçuklu mahalleleri ile ilişkili konuları itibarıyla: merkezde genellikle zenginlerin evleri bulunur, merkezden çeperlere uzaklaştıkça çeper daha az ayrıcalıklı ailelerin konut alanları yer alır, Dış Kale'nin de dışına taşan, sur dışında yer alan mahalleler genellikle varoşlar olarak değerlendirilir ve alt tabakanın konutlarına ev sahipliği yapar gibi sınıflandırmalar yapılmaktadır [7].

Şekil 6. Mahallelerin Konumsal Olarak Dağılımı [7]

Ancak, özellikle sosyo-ekonomik sınıflar bakımından çok keskin ayrımlar Selçuklu mahalleleri için geçerli olmayabiliyordu. Örneğin merkez mahalledeki zenginlerin yanında yoksul konutlarının ya da çeperlerde, özellikle kent kapılarına yakın ticari faaliyetlerin gerçekleştiği bölümlerde zengin tüccarlara ait konaklarının yer alması olasıydı. Kent içinde dini ve etnik gruplara göre ayrı mahallelerden bahsedilebilir ki bunlar arasında bile yan yanlıklar söz konusu olabiliyordu ([1], [3], [4]). Bu noktada, ondördüncü yüzyılda Anadolu'yu gezen İbn Battuta'nın Antalya üzerine izlenimleri biraz aykırıdır. İbn Battuta'nın aktardığına göre Antalya'da Yahudiler, Rumlar, Latinler, Türkler ve İdareciler ayrı mahallelerde yerleşmişlerdi ve bu mahalleler arasında duvarlarla keskin ayrımlar söz konusuydu [9]. Bu durum hem Tanyeli'nin hem de Yılmaz'ın özellikle vurguladığı üzere kent yapısının belirleyici ögesi, kentin Antik dönem mirası, hali hazırda var olan sur dokusuyla açıklanabilir ([10], [11]). Yoksa her grubun kapalı kapılar ardında kendi mahallesine çekilmesi gibi bir durumun Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin geneli için geçerli olmadığı, Selçuklu toplum yapısı ve yönetim politikası göz önüne alınarak düşünülebilir.

V. SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmada, Selçuklu kentleri; kent sınırları ve kent formuyla ilişkili surlar, yerleşimdeki odaklar olarak Ulu Cami ve civarında ticari birimlerle gelişen kent merkezi, anıtsal kamusal yapılar ve etrafında gelişen alternatif alt merkezler, kent içinde ve sınırlarında ticari bölgelerin gelişimi, yerleşim dokusu ve çıkmaz sokak düzeni, kentin alt bölümleri olarak mahallelerin biçimlenmesi ve birbirlerine göre ve kent içindeki konumları bakımından irdelenmiştir. Kentlerinin tekrar eden bu temel mekânsal öğeleri üzerinden Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin formları ve dokuları kent mimarisi ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir ve özgün nitelikleri vurgulanmıştır.

Kent ve mimarlık tarihi çalışmaları kapsamında Tankut, Tanyeli ve özellikle Özcan'ın araştırmalarında görüldüğü gibi Selçuklu kentlerine dair makro formları, fiziksel özellikleri, işlevleri üzerinden detaylı değerlendirmeler sunan ve bunlarla ilinti olası kent modelleri öneren araştırmalar vardır ([7], [10], [12]-[14]). Bu çalışmada ise Selçuklu kentleri ve kent mimarisi üzerine daha genel bir çerçeveden, kentlerin kendi içlerindeki çeşitlilikler ve ayırt edici niteliklerinden çok,

mimari ile ilişkili tekrar eden genel unsurlarını öne çıkaran kısa ve özlü bir değerlendirme sunulmuştur.

KAYNAKLAR

- [1] D. Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- [2] İbn Bibi, *El - Evâmîrü'l - Alâ'iyye fi'l - Umûri'l - Alâ'iyye Selçuknâme*, M. Öztürk çev., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- [3] O. Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, ss. 197-221, 1947.
- [4] O. Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45, ss. 17-89, 1948.
- [5] C. Parla, "Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hakim Olanlar ve Biraktıkları Fiziksel İzler", *1. Uluslararası Oğuzdan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 2004, ss. 247-284.
- [6] C. Parla, "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22/1, ss. 57-84, 2005.
- [7] G. Tankut, *The Seljuk City / Selçuklu Kenti*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 2007.
- [8] S. E. Wolper, *Cities and Saints, Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2003.
- [9] İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, A. Sait Aykut çev., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- [10] U. Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. - 15. yy.)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1987.
- [11] L. Yılmaz, "Antalya", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, II A. U. Peker, K. Bilici der., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006, 195-209.
- [12] K. Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- [13] K. Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademenleme", *METU Journal of Faculty of Architecture*, 23/2, ss. 21-61, 2006.
- [14] K. Özcan and Z. Yenen, "Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)", *Megaron*, 5/2, ss. 55-66, 2010.
- [15] M. Akok, "Kayseri Huant Hatun Külliyesi'nin Mimari Rölövesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16/1, ss. 5-44, 1967.